

Az emlékezet elméleti megközelítései

Bevezető

Az emlékezet valamilyen elveszett múlthoz való pillanatnyi visszatérés illúzióját teremtheti meg; műveletei artikulálják is az emberi tudatban kitapintható, összetett viszonyt múlt, jelen és jövő között. Ian Hacking szerint az a jelenség, hogy a XIX. század végén az emlékezet a szaktudományok széles körében az érdeklődés előterébe kerül, valószínűleg „ahhoz a szekuláris törekvéshez” kapcsolódik, hogy „olyasmivel helyettesítsük a lelket, amiről van ismeretünk”¹. Ez az újfajta érdeklődés a pszichoanalízis terepén lelte meg legérdekesebb kifejeződési módját. A XX. század végén szintén fokozott figyelem irányult az emlékezettel kapcsolatos kérdésekre, éspedig abból adódóan, hogy eltávoznak közülünk a két világháborút megélt nemzedékek utolsó képviselői is, illetve, hogy az új vagy felelevenedő nemzeti mozgalmak az elnyomás vagy a trauma emlékezetére alapozzák igényeiket. Az 1990-es éveket arról a kérdéstről folytatott különösen heves és fájdalmas viták jellemezték, hogy lehetséges-e felélesztetni a gyermekkorban elszünetelt szexuális bántalmazás régóta eltemetett emlékeit. A memória szerepének mai hangsúlyozása az ‚én’ valamilyen jelentése rögzítésének az újra feléledő vágyát jelezheti a középontjától megfosztott emberi szubjektum posztmodern elméletei után.

Először az emlékezetnek a pszichoanalitikus elméleten belül kirajzolódó két ellentétes modelljét elemzem, melyek megszabják annak különböző formáit, ahogyan az emlékezet folyamatai az elbeszélésben rekonstruálódnak, valamint ahogyan az emlékezést végző önmaga rekonstruálódik. Mindkét modellt Freud sugallja; az elsőt az eltemetett múlt felélesztése és a régészeti helyszín feltárása közti analógia gyakori használatával, a másodikat pedig az emlékek „újraátírására” és a *Nachträglichkeit* strukturális elvére való hivatkozással.² A *Nachträglichkeit* terminust (illetve a jelzői alakját: *nachträglich*) gyakran használja Freud, de nem bontotta ki konzisztens elméletté. (Jean

1 Hacking, I. 1995. *Rewriting the soul. Multiple personality and the sciences of memory*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 251.

2 E probléma tisztázásában nagy segítségemre volt Lis Møller (1991) alapos tanulmánya: *The Freudian reading. Analytical and fictional constructions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Laplanche „afterwardsness”-ként fordítja a szót)³. Ez a fogalom azt a tényt teszi explicitté, hogy a jelenben adott módon működő emlékezet elkerülhetetlenül magában foglalja „az akkor még nem ismert” tudatát: a gondolatot Andrew Benjamin és Peter Nicholls dolgozta ki és használta fel az elbeszélés és a múlthoz fűződő viszonyunk elemzéséhez. Nicholls így fogalmaz: „Emlékezni ... nem egyszerűen annyit tesz, mint helyreállítani egy elfelejtett láncszemet vagy az élmény egy mozzanatát, s nem is annyit, mint probléma nélkül »újra birtokunkba« keríteni vagy rekonstruálni, ami elveszett”.⁴ A *Nachträglichkeit* fogalma megrendíti azt a hitet, hogy helyreállíthatjuk a múltat, ahogyan volt, és múltunkat problémamentesen újraegyesíthetjük jelenbeli énünkkel, jóllehet az a feltevés, hogy az emlékezetnek köszönhetően közvetlenül hozzáférhetünk a megőrzött vagy eltemetett múlthoz, rendkívül erősen hat kultúránkban. Mint Frederick Crews fogalmaz: „már az elfojtásnak és az elfojtott felfedésének a gondolata is valami rejtett titok, fáradságos utazás és szerencsés végkifejlet körül forgó regényes történet, amely a mélyben ható szükségszerűség számlájára írhatja egyébként színtelen-érdektelen hibáinkat és fájdalmainkat.”⁵

Freudot természetesen a – valóságos vagy képzeletbeli – traumának azok az emlékei foglalkoztatták, amelyek az emlékezet „normál” működését megszakítva hisztériás vagy egyéb patológiás tüneteket váltanak ki; s a régészeti feltárás és a *Nachträglichkeit* modelljét egyaránt az elfojtott vagy traumatikus emlékezet fenomenjeinek a kezelése céljából dolgozta ki. Az emlékezettel kapcsolatos sok munkája fókuszált „a modern szubjektum történetét az implikáció történetévé” tevő traumára is. „Ez a szubjektum arról ismerszik meg, hogy eltéphetetlen-kibogozhatatlan szálak fűzik a teljesen meg nem tapasztalhatóhoz és szubjektíválhatóhoz”.⁶ De Freud a fedőemlékek és fantáziaképek megképződése, valamint a felejtés és az emlékezés hétköznapi vagy nem patológiás folyamatait is feltárta, mégpedig számot vetve azoknak a tudattalan folyamatoknak az összetettségével, amelyek segítségével emlékezünk és felejtünk, s kétségbe vonva, hogy az emberi tapasztalatban lehetne bármiféle egyszerű kronológiai viszony is múlt és jelen között. Christopher Bollas azt fogalmazta meg, hogy „az idő *múlása* ... természetéből fakadóan traumatikus”,⁷ és az önmaga az emlékezés

3 John Fletcher and Martin Stanton. *Time, Translation, Seduction. Theories of Jean Laplanche*. I. C. A., 1992.

4 Nicholls, Peter (1996) „The belated postmodern. History, phantoms, and Toni Morrison”. In: Vice, Sue (ed.) *Psychoanalytic criticism: a reader*. Polity Press, Cambridge, pp. 50–74. (53).

5 Crews, Frederick *The memory wars. Freud's legacy in dispute [et al.]*. New York: New York Review of Books, c1995, 166.

6 Petar Ramadanovic összegzi így Cathy Caruth elképzeléseit a szerző *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative and History* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1996) című könyvéről írott recenziójában: „When, To Die in Freedom' is Written in English”, *diacritics* 28:4 (1999), 54–67 (55).

7 Bollas C. *Cracking up. The work of unconscious experience*. London: Routledge, 1995. 119.

„hétköznapi” folyamataiban folyamatosan jön létre és semmisül meg.

Az emlékezés mint régészeti feltárás

A régészeti analógia Freud 1890-es írásaiban bukkan fel, s noha munkássága során módosítja, sohasem veti el teljesen. Utoljára a *Konstruktionen in der Analyse* című írásában találkozhatunk vele (1937). A *Tanulmányok a hisztériáról* tartalmazza a „hisztérikus esetről adott első teljes elemzését”, amelynek során olyan, „később módszerré emelt eljárásához jutott el”, amely „a patogén pszichikai anyag rétegenkénti kitakarítását” jelentette, hozzátéve: „előszeretettel hasonlítottuk ezt egy betemetett város kiásásának a technikájához”⁸. A *Zur Ätiologie der Hysterie* című tanulmányában „a jelenetek fordított kronológiai rendben történő felfedéséről” beszél, hozzátéve, „éppen ez igazolja a rétegekből álló rommező felásásával [Aufgrabung] való összehasonlítást”⁹. Míg itt *romhalmaz borítja* a helyszínt, addig a *Patkányember* 1909-ben írott esettanulmányában az emlék eltemetése annak *megőrzésével* jár együtt. Freud felvilágosította páciensét „a tudatos és tudattalan pszichológiai különbségeiről”, beszélt neki „a kopásról, amit minden tudatos elszenved, mialatt a tudattalan viszonylag változatlan. Ezek itt voltaképp csak sírleletek, amiket a betemetés konzervált. Pompeji csak mostanában pusztult el, mióta feltárták. ... A tudattalan az infantilis, mégpedig a személynek az a része, amelyik akkoriban levált róla, nem fejlődött vele együtt, és emiatt *elfojtódott.*”¹⁰

Itt több, az emlékezet pszichoanalitikus elméleteivel kapcsolatos vita is kirajzolódik: a tudattalan időtlensége, az ego hasadása; az „infantilis” implikált azonosítása az emberi civilizáció korábbi szakaszaival; az elfojtás elmélete; s végül az a gondolat, hogy a múlt létezik még „valahol”, s a visszaemlékező szubjektumnak kell újra felfedeznie. Az „elfojtás” itt látványosan teljes felejtést sugall, a múlt aspektusainak eltemetését a tudattalanba, mintegy az ajtó rájuk csukását: az emlékezet visszanyeréséről adott magyarázatában Sylvia Fraser egészen világosan erre a modellre támaszkodik. 1907-ben írott tanulmányában Freud kijelentette: „Az elfojtás leírására, amely valamilyen lelki tartalmat egyszerre őriz meg és zár el, a legjobb analógiát a betemetés szolgálja, ahogyan az Pompejinek jutott osztályrészül, és ahogyan a város a régész ásójának a segítségével újra életre kelt.”¹¹

8 GWI, 201.

9 GWI 433 sk.

10 Freud: „Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről – A „patkányember”, In: Uő: *A patkányember: Klinikai esettanulmányok I.* Budapest: Cserépfalvi, é. n., ford. Alpár Zsuzsa, 229.

11 Sigmund Freud: „A téboly és az álmok W. Jensen *Gradvájában*”. In: Uő: *Művészeti írások.* Budapest: Filum, é. n., ford. Hantos István és Halasi Zoltán, 46.

A *Zur Ätiologie der Hysterie* című írásában Freud hallgatólagosan elismeri, hogy az „ásók munkáját” kiégszítendő az értelmezésnek is működésbe kell lépnie, s hogy az emlékezet szövegszerű és térbeli is: „a nagy számban megtalált, szerencsés esetben kétnyelvű feliratok valamilyen ábécét és nyelvet lepleznek le/tárnak fel, s deszfrálásuk és lefordításuk addig nem is sejtett információt ad az elődők eseményeiről, amelyek emlékére azok a műemlékek egykor épültek.”¹² Walter Benjamin kibontja Freud ásásmetaforáját, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a nyelv „a megélt közege, ahogyan a föld mélye az a közeg, amelyben a halott városok elásva rejtőznek. Aki a saját elásott múltjához igyekszik közelíteni, annak az ásó ember módjára kell viselkednie. ... Nem riadhat vissza attól, hogy újra és újra ugyanahhoz a tényálláshoz térjen vissza; nem riadhat vissza attól, hogy ugyanúgy szerteszórja azt, ahogyan a földet szerteszórjuk, attól, hogy feltúrja azt, ahogyan a föld mélyét feltúrjuk. A tényállások ugyanis nemcsak üledékek, rétegek, amelyek csak a legalaposabb átkutatás után nyújtják azt, ami a föld belsejében rejlő igazi értékeket jelenti: a képeket..., amelyek drága kincsekként sorakoznak későbbi belátásunk hűvös-józan szobáiban, ahogyan a romok vagy a torzók a gyűjtő képtárában...”¹³

Benjamin itt azt sugallja, hogy az emlékezetben elrejtett „valódi kincs” „képekből” áll, amelyek hosszú kiásási folyamat után fedhetők fel; csakis a nyelven belül rekonstruálható, márpedig az mindig elkerülhetetlenül valamiféle fordítás vagy értelmezés. Dora esetében Freud a régészeti analógiát használja, hozzátéve: „...a lelkiismeretes archeológushoz hasonlóan minden esetben megmondom, hol végződik a hitelesség és hol kezdődik a saját konstrukcióm”.¹⁴ Esetörténeteiben azonban Freud valójában nem mindig különbözteti meg a páciensei által neki prezentált anyagot a saját összefoglalóitól, amelyekben elkerülhetetlenül benne rejlik az értelmezés aktusa. A Peter Brooks által a „Farkasember” esettörténetéről adott elemzésében használt fogalmakkal élve¹⁵ azt mondhatjuk, hogy a *fabula* (a történet vagy az események) és a *szüzsé* (a cselekményszöveg vagy az események elbeszélői megjelenítése) összekapcsolódik: a *szüzsé* „az elbeszélések által nyújtott anyagból (vagy *fabulából*) formálódik ki, az elbeszélések komplex egyezségében”.¹⁶ Ezt a folyamatot érzük tetten Sylvia Fraser önéletrajzi rekonstrukciójában.

Freud szerint az analitikus sokkal jobb helyzetben van, mint a régész, mivel a páciens tudattalanját illetően igaz, hogy „minden lényeges megmaradt; az is megvan még

12 GW I, 427.

13 *Berliner Chronik*, GS VI, 486.

14 „Egy hisztéria-analízis töredéke”, In: *A patkányember: Klinikai esettanulmányok I.*, Budapest: Cserépfalvi, é. n., 23, ford. Lőrincz Zsuzsa.

15 Brooks, P 1984. *Reading for the plot. Design and intention in narrative*. New York: Kopf, 272.

16 Gardner, Sebastian 1990. „Psychoanalysis and the Story of Time.” In: David Wood (szerk.): *Writing the Future*. London and New York: Routledge, 81–97 (91).

valahogyan és valahol, ami látszólag teljesen a feledésé lett – csak elásva, és az individuum számára rendelkezés tekintetében hozzáférhetlenné téve.”¹⁷ A *The words to say it* című könyvében Marie Cardinal a következőképpen rekonstruálja a folyamatot: mint írja, meggyőződése lett, hogy „az elme mindent felkapkod, osztályoz, s megtart... Minden eseményt, ... legyen bármilyen hétköznapi is... katalogizál, megcímkéz, majd a feledésbe zár, a tudatban azonban gyakran mikroszkopikus jellel is akár, de megjelölve.” Mint kifejti, az elemzése eszközt kínált az e múlthoz való hozzáféréshez: „mindenekelőtt megértettem a jelek rendszerét, utána megtanultam az ajtók többsége kinyitására a titkát, s végül felfedeztem a kinyithatatlannak vélt ajtókat, amelyek előtt reménytelen várakozásban ácsorogtam”.¹⁸ Az itt kitapintott folyamat azt idézi fel, ahogyan Benjamin hangsúlyozta ugyanannak a talajnak az ismételt „felásását”, illetve a felfedéshez kapcsolódó, Vine és Atwood elbeszélői és Sylvia Fraser által végzett tevékenységeket. Az a meggyőződés, hogy életünk minden eseménye „rögzítve van”, és potenciálisan felidézhető, annak ellenére tartja magát, hogy a kutatások szerint az emlékezet nem videófelvevőként működik: „nem helyiség vagy raktár, nem is az események rögzítésére szolgáló gép”, hanem „hevesen cikázó neuronok által alkotott bonyolult és szüntelenül módosuló háló...; a neuronok szövvényei teljesen újrarendeződnek mindannyiszor, amikor felidézünk valamit”.¹⁹ Fraser számára Cardinal „felfedezése”, hogy semmi múltbéli nem veszett el, hogy minden élmény „archiválva” van valahol, s csak arra vár, hogy az emlékező szubjektum újra felfedezze, egyszerre fájdalmas (amikor traumához vagy veszteséghez kötődnek az emlékek) és vigasztaló is (hiszen lehetséges az egész és az integrálás).

A régészeti feltáráshoz és az emlékezet zárt ajtóit kinyitó kulcsok megtalálásához kapcsolódó metaforák azt sugallják, hogy az emlékezés aktusa valamilyen *titok* feltárását jelenti. Hacking megfogalmazása szerint (a sokszoros személyiség tárgyalásának kontextusában):

„Az emlékezetpolitika elsősorban a titok politikája, az elfeledett eseményé, amely – ha csak furcsa flashbackek segítségével is – valami monumentálissá változtatható. Olyan elfeledett esemény, amelyről ha napvilágra kerül, a fájdalom narratívájában lehet megemlékezni.”²⁰

A pszichoanalitikus Ábrahám Miklós és Török Mária fejtették ki azt a – nyilvánvalóan szintén metaforikus, az eltemetés és feltárás szemantikai láncába tartozó –

17 GW XVI, 46.

18 Cardinal, M.: *The words to say it. An autobiographical novel*. Cambridge, Mass.: VanVactor & Goodheart, 1983, 125 sk.

19 Grant, L.: *Remind me who I am, again*. London: Granta Books, 1999, 289. A szerző Steven Rose könyvét idézi: *The making of memory. From molecules to mind*. New York: Anchor Books, 1993.

20 Hacking, I.: *Rewriting the soul. Multiple personality and the sciences of memory*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1995, 214.

gondolatot, amely szerint a *kripta* a ki nem mondott titok pszichés tárolója. Az ilyen titkok okozhatják azt a „transzgenerációs kísértést”, amelynek Toni Morrison regényében a Kedves megjelenése ad drámai formát.²¹ Sok, általam itt tárgyalt szövegben valamilyen, a családtörténetben eltemetett titok – Sylvia Fraser szexuális bántalmazása, Steedman házasságon kívül születtsége, Georges Perec anyjának a sorsa és Vine főszereplőinek, Jamie-nek és Swannynek az igazi származása – mozgatja a cselekményt, vagy konstruálódik meg a szubjektum identitást formáló mozzanatként. Bizonyos „titkokra” sohasem derül fény – például Jakob nővére, Bella sorsára Michaels *Fugitive Pieces*-ében, vagy arra, ki is volt Jamie anyja –, másokról pedig olyan elbeszélések születnek, amelyek nem „rögzíthetők az emlékezetben” úgy, ahogyan Hacking utal rá.

Sylvia Fraser szerint teste „emlékezete” nélkül nem teljes az emlékezet detektív munkája: miután elkezdett visszaemlékezni bántalmazására, testileg és nem akaratlagosan újra és újra átéli azt. Ahogyan Freud hisztériás pácienseinek az esetében, akiknek a testi tünetei felfedték, hogy „emlékektől szenvednek”, magát a testet Fraser olyan régészeti helyszíneként képzelel el, amely megőrzi a múlt élményeit. Az ilyen élmények azonban elkerülhetetlenül nyelvben konstruálódnak meg; a „(re)konstrukció” fogalmának a jelentése viszont tisztázatlan, mivel – mint Lis Møller rámutat – „Freud munkásságában a pszichoanalitikus értelmezés különböző felfogásai érhetők tetten”, és mivel, tennem hozzá, az emlékezetnek és az emlékezet „visszanyerésének” is különböző modelljei vannak. A „visszanyerés” a múlt pontos régészeti rekonstruálásának a gondolatát sugallja, de „a pszichoanalitikus értelmezés fikcionalitásának”, illetve az „eltűnt idő” bármely narratív „rekonstruálása” fikcionalitásának is a „jele”²². *Konstruktionen in der Analysis* című írásában Freud világossá teszi, hogy az analitikus feladatához elkerülhetetlenül hozzátartozik, hogy „a hátrahagyott jelekből kitalálja, vagy helyesebben fogalmazva: megkonstruálja azt, ami feledésbe merült”²³. Néhány oldallal később hozzáteszi: „Semmi másnak nem tekintjük az egyes konstrukciókat, mint megannyi, megvizsgálásra, megerősítésre vagy elvetésre váró sejtésnek.”²⁴ Az ilyen konstrukciók ideiglenessége azt sugallja, hogy nyitottak a későbbi rekonstrukció előtt – s a rekonstrukció itt nem a rommá lett város újjáépítése vagy a múlt helyreállítása értelmében értendő, „ahogyan valóban volt”, hanem a felülvizsgálás és újrafordítás szüntelen folyamataként.

21 L. Abraham, N., Torok, M., & Rand, N. T.: *The shell and the kernel. Renewals of psychoanalysis*. Chicago: University of Chicago Press, 1994, 158–60.

22 Møller, L., & Zorzi, M.: *The Freudian reading*. University of Pennsylvania Press, 1991, xi.

23 GS XVI, 45.

24 GS XVI, 52.

Utólagosság (*Nachträglichkeit*)

Sebastian Gardner szerint „szándékolt jelentés továbbításához nem lehet mentális aktusra támaszkodni: annak megállapításához, hogy a múlt és a jövő szintézise játszódott le, nem pedig törés következett be közöttük, nem lehet semmilyen mentális aktusra támaszkodni”.²⁵ A szakadásnak ez az értelme kerül előtérbe a *Nachträglichkeit* fogalmával kapcsolatos legújabb fejleményekben. A „rekonstrukció” fentebb körvonalazott kettős jelentése azt sejteti, hogy Freud csaknem lehetetlennek találja „megőrizni” az emlékezetéről mint megőrzésről alkotott modelljét: elkerülhetetlenül megingatja ugyanis egy másik, a *Nachträglichkeit* fogalmával fémjelzett modell. 1896. XII. 6-án Freud így írt Wilhelm Fliessnek:

„... abból a hipotézisből indulok ki munkáimban, hogy lelki mechanizmusunk rétegződési folyamat során alakul ki: az emléknymok formájában tetten érhető materiális jelen időről időre átrendeztetik az új körülményeknek megfelelően – új átírat készül belőlük. Lényegében az az új az elméletemben, hogy az emlék nem egyszer van jelen, hanem többször is, s hogy különböző fajta »jelek« alkotják.”²⁶

Ez a szakasz problematikus, amennyiben az elme Freud által sohasem teljesen elvetett fizikai modelljén alapszik, amelyre elméletének nagy része is támaszkodik. A kontextus alapján Freud itt az emléknymoknak az agykéregbe való *fizikai* újrabevéséséről beszélhet – olyasmiről, amit az idegtudósok azóta „engramnak” neveznek – , a „rögzítés” három különböző szintjén; az emlékezet e diskurzusa még a pszichoanalízis terepével való integrálódásra vár. Laplanche és Pontalis a *Vocabulaire de la psychoanalyse* „elhalasztott cselekvés” szócikkében idézik e freudi szakaszt, azt sugallva, hogy ez az elemzés a *Nachträglichkeit* folyamatára is alkalmazható. Ha úgy olvassuk, hogy az „új körülmények”, amelyek szerint az emlékek „újra átíródnak”, a szubjektum életének mindenkor új körülményei, azokat is beleértve, amelyek között a múlt eseményei az emlékezetbe idéződnek, akkor ez az emlékezet produktív, szerkezet és hatás tekintetében magához az elbeszéléshez közel eső modellje lesz. Azt is sugallja, hogy az „önmaga” mindig folyamatosan konstruálódik, s e folyamat eredménye mindenkor időleges, s nem beszélhetünk valamiféle „eredeti” azonosság „helyreállításáról”. Laplanche és Pontalis így fogalmaz:

„Lehet, hogy későbbi időpontban felülvizsgálunk élményeket, benyomásokat és emléknymokat azért, hogy összhangban legyenek új körülményekkel vagy valamilyen új fejlődési szakasszal. Ebben az esetben lehet,

²⁵ Gardner, 1990, 90.

²⁶ Freud, S., Masson, J. M., & Fliess, W.: The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887–1904. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 1985, 207.

hogy nemcsak új jelentéssel ruházódnak fel, hanem pszichikailag is új hatást fejtenek ki. ... Nem általában a megélt élményt vizsgáljuk felül utóbb, hanem konkrétan mindazt, amit az első alkalommal lehetetlennek bizonyult teljességgel befoglalni jelentéstermi kontextusba. A traumatikus esemény az összes ilyen, nem asszimilált élmény foglalata. ... A sajátosan egyetlen időbeli kifejlést mutató emberi szexualitás kiváltképpen megfelelő terepet kínál az utólagos cselekvés fenoménje számára.”²⁷

A *Nachträglichkeit* hármas időszerkezetének legvilágosabb példája Emmának az *Entwurf einer Psychologie*-ben (1950 [1895]) leírt esete. Emmában heves félelmeket váltott ki, ha egyedül kellett bevásárolnia; ezt látszólag egy tizenkét évesen átélt eset okozta, amikor is egy boltban kinevette őt két férfi eladó; Emma azt gondolta, a ruháján nevetnek. Fóbiás reakciója szemlátomást túlzott volt az eseményhez képest: az analízis során korábbi, nyolcéves korában megtörtént jelenetet idézett fel. Elment egy boltba édességet vásárolni, s az eladó szexuálisan bántalmazta: rávigyorgott, s a ruháján át megfogta a nemi szervét. Ez az eset – Lyotard olvasata szerint²⁸ – „elfelejtődött” vagy nem „rögzítődött”, de a traumát, melyet annak idején nem élt át az érintett, kiváltotta a második, bizonyos hasonlóságokat mutató eset. A két jelenet közti összefüggésre az analízis folyamán derült fény.

A farkasember esetében így magyaráz Freud: „A gyermeket másfél éves korában éri egy benyomás, amelyre nem tud megfelelően reagálni, csak a benyomás négyéves korban történő újbóli felelevenítése során érti meg és merül bele, s csak két évtizeddel később, az analízisben képes tudatos gondolati tevékenység révén megérteni, mi játszódott le benne akkor.”²⁹ Az első „benyomás” volt az „ősjelenet”, az állatok módjára, *a tergo* közösülő szüleinek a látványa; ez a benyomás éledt újjá a páciens négyéves korában, amikor három, a hálószobája ablaka előtti fán ülő fehér farkassal álmodott. A kettő közt eltelt időben „csábította el” és fenyegette meg őt kasztrálással szeretett nővére, Nanja, és ekkor játszódtak le – Freud megfogalmazásával élve – „szexuális kutatásai”: ezek az események sietteték a látszólag az álom által okozott fóbia kialakulását. Freud saját későbbi lábjegyzetei vagy pótlásai – a „*Nachtrag*” pótlást is jelent – a saját konstrukcióinak

27 Laplanche, J., Nicholson-Smith, D., Lagache, D., & Pontalis, J.-B.: *The Language of psycho-analysis*. London: the Hogarth press and the Institute of psycho-analysis, 1973, 111 sk.

28 Lyotard, J.-F.: *Heidegger and „the jews”*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990, ford. Andreas Michel and Mark Roberts, 1988, 11–17. A „The Belated Postmodern. History, Phantoms, and Toni Morrison”-ban Peter Nicholls szintén tárgyalja ezt a példát [In: Sue Vice (szerk.): *Psychoanalytic Criticism. A Reader*, London: Polity Press, 1995, 50–67]. Linda Ruth Williams teljes körű és informatív elemzést ad a *Nachträglichkeit* Freudnál, a Farkasember esetében tetten érhető jelenségéről (*Critical Desire. Psychoanalysis and the Literary Subject*, 1995, 125–36). A szerző narratívumok széles körének elemzéséhez is felhasználja ezt a fogalmat.

29 „Egy kisgyerekkori neurózis története [»A farkasember«]”. In: *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.*, Budapest: Filum, 1998, 117., 42. lj., ford. Berényi Gábor.

rekonstrukcióját jelenítik meg: Freud azt a sejtést fogalmazza meg, hogy az „ősjelenet” esetleg legalább részben a fantázia terméke volt, melyet a kutyák közülésének a látványából konstruált meg a gyerek, de lehetett filogenetikusan öröklött „eredendő fantázia”, sőt még az analízis során amiatt megalkotott konstrukció is, hogy a páciens nem tudott világosan visszaemlékezni a jelenetre.

A *Nachträglichkeit* fogalma itt az első esemény, az „ősjelenet” igazságstátusát kérdőjelezi meg, noha az ilyen jelenetek egyéni és kulturális szinten is megmaradnak – nagyerejű – fantáziaképeknek. Mint Linda Williams megállapítja: „A gyermek lát vagy hall valamit, de maga az anyag csak fokozatosan illesztődik be valamilyen elbeszélésbe vagy koherens képbe, annak során, ahogyan aktívan újra feldolgozódik az emlékezetben – ez a jelenet újraértelmezése és újrabevésése, amely időről időre bekövetkezik a szubjektum fejlődésében”.³⁰ A könyvemben tárgyalt szerzők közül Carolyn Steedman és Georges Perec mutatja meg a legvilágosabban a korai, részben megértett esemény „aktív újrafeldolgozásának” és „újraátírásának” ezt a folyamatát, de nem kérdőjelezi meg maguknak a gyerekkoruknak a formatív élményeit. Emma a feltevés szerint nyolcéves korában szenvedte el a bántalmazást, amelyre később emlékezett, jöllehet Freud és Lyotard feltételezése szerint első előfordulásakor nem élte meg ennyire traumatikusan. A gyermeki élmények esetében Freud közismerten megváltoztatta azt a véleményét, hogy sok női betege csakugyan szenvedett el gyerekkorában szexuális bántalmazást, azt a gondolatot fogadva el helyette, hogy ezek az események fantáziájuk szülöttei; Jeffery Masson szerint a hitnek ez az elvesztése támasztja alá az utóbbi időkben a korai szexuális bántalmazás „hamis” vagy „újra felfedezett” emlékével kapcsolatos vitát.³¹ Az „ősjelenet” „ontológiailag eldönthetetlen textuális eseményként” való meghatározása³² az erőszak bizonyos gyerekek által elszenvedett valóságos „ősjelenetei” tagadásának a veszélyét hordozza. Könyvemben nem amellet szándékozom érvelni, hogy nem fordulnak elő ilyen valóságos események, sőt igyekszem feltárni rekonstruálásuk és megjelenítésük folyamatait. Nagyon tanulságos Roberta Culbertson 3. fejezetben tárgyalt magyarázata arról, hogyan éli és jeleníti meg a gyerek az ilyen eseményeket. A gyerek („infant”) szó a latin „infans”-ból („nem beszélő”) származik: ha a preverbális gyerekek nem tudják szavakban megjeleníteni élményeiket a maguk számára, akkor úgy látszik, a későbbi artikuláláskor – analízis során vagy elbeszélésben, illetve emlékeik másokkal való megosztásának hétköznapi szituációiban – elkerülhetetlenül megváltoztatják vagy „újra

30 Williams, L. R.: *Critical desire. Psychoanalysis and the literary subject*. London: E. Arnold, 1995, 16.

31 L. Masson, J. M.: *The assault on truth. Freud's suppression of the seduction theory*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1984 és Crews, F. C.: *The memory wars. Freud's legacy in dispute*. New York: New York Review of Books, 1984.

32 Lukacher, N.: *Primal scenes. Literature, philosophy, psychoanalysis*. Ithaca: Cornell University Press, 1986, 24.

átírják” őket. A farkasember esetében világos, hogy az „ősjelenet” nagyon is lehetett volna az analízis vagy a fantázia terméke: Sylvia Fraser esetében viszont nyilvánvalóan „tisztá” állapotában áll helyre az egészen a kamaszkorig tartó „ősjelenetek” egész sora, hozzáférhetővé téve a bántalmazást megélő rejtett „belső gyermeket”.

Freud nemcsak a gyerekkori szexuális trauma eseteire, de még csak nem is individuumokra tartotta korlátozhatónak a *Nachträglichkeit* folyamatát. a „Patkányember” esettörténetében kijelenti: „... mindenekelőtt arra kell emlékeztetnünk, hogy az emberek »gyermekkori emlékei« csak későbbi életkorban ... rögződnek, és ... olyan komplikált átdolgozási folyamaton mennek át, ami nagyon hasonlatos valamely nép őstörténetéről szóló legendaképződéshez”.³³ A *Mózes, az ember és az egyistenhit* című művében (1934–1938) valamilyen eredeti traumára adott megkésett válaszként, annak utólagos feldolgozásaként írja le a zsidó vallás megalapozását. John Forrester sejtése szerint Freud Charcot olyan áldozatokkal kapcsolatos vizsgálódásaira támaszkodva dolgozta ki a trauma utólagos vagy megkésett természetére vonatkozó felfogását, akik esetében az elszenvedett esemény önmagában nem magyarázhatta a később átélt trauma nagyságát. Megfigyelése szerint az ilyen esetekben eleinte hiányzik az érzelem, s később következik a „pszichikai kidolgozás” periódusa: hasonló struktúrát figyeltek meg az I. világháború után a neurózisban szenvedőknél.³⁴ Az ilyen esetek abban különböznek a gyerekkori szexuális trauma eseteitől, hogy hiányzik belőlük a szexuális jelentés nem *értése*. Itt kétfajta „nem tudásnak” a különbségéről van szó: egyfelől a gyerek szexuális tudatlansága, aki nem „tudja”, mit is lát vagy tapasztal, másfelől annak a szubjektumnak a „nemtudása” között észlelhetőről, aki a pusztán információ szintjén „tudja” ugyan, mi történik, de az adott pillanatban képtelen teljesen megélni.

A holokauszt-túlélőkkel foglalkozó pszichoanalitikus, Dori Laub beszámolója szerint amikor páciensei a terápia körülményei közepette beszélnek el élményeiket, olyan, mintha első ízben tennének róluk tanúbizonyságot: „a hallgatott elbeszélés megformálódásának folyamata... az a folyamat és az a hely, amelyben megszületik az esemény megismerése, »tudása«.” A szerző leírja egyes túlélők monoton, tényszerű, érzelemmentes elbeszéléseit; az elbeszélők viselkedésére az jellemző, „mintha valójában még nem tanúskodtak volna a traumáról – mint ismert élményről, s nem csupán mint döbbenetes erejű sokkról –, mintha még nem vettek volna tudomást róla.”³⁵ Más túlélők, például Charlotte

33 Freud: A „Patkányember”, 247 sk., lj.

34 Forrester, J.: *The seductions of psychoanalysis: Freud, Lacan, and Derrida*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 193–198.

35 Felman, S. & D. Laub: *Testimony. Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*. New York [etc.]: Routledge, 1992, 57.

Delbo, a traumát megélt önmaga és „túlélő” önmaga közti hasadás fogalmaiban írja le a trauma hatását:

„Az az érzésem, hogy az az »önmaga«, aki ott volt a táborban, nem az a személy, aki itt van, szemben Önnel. Nem, ez teljesen hihetetlen. És semmi, ami ezzel a másik, auschwitz-i »önmagával« történt, nem érint engem most, nem foglalkoztat, annyira különböző a mély emlékezet [*mémoire profonde*] és a közönséges emlékezet [*mémoire ordinaire*].”³⁶

A szerző itt magát az emlékezet funkcióját írja le a „normál” időben lejátszódó „hétköznapi” események rögzítése és a szélsőséges helyzetben megélt tapasztalatok emlékének diszlokatív, akronologikus természeté között tapasztalható „hasadásként”. A másféle traumák túlélőivel foglalkozó terapeuták az emlékezés egy sajátos módját írják le: ez olyan fényképek sorozataként őriz meg tényeket, képeket és eseményeket, amelyeket rövid időre szemügyre lehet venni, de amely még kordában tartja az érzelmet, melyet esetleg kiválthatnának. Mrs. Oliphant önéletrajzáról írott elemzésében Linda Williams az alábbi megállapítást idézi hősétől: „Minden emlékem: kép. ...nem folytonos, csak valamiféle eloldódott színhely, élesen kirajzolódó itt és most”; leírása szerint „olyan kép..., amely végül rögzült elmém falain”³⁷. Az emlékezésnek – vagy felejtésnek – ez a módja hasonlít ahhoz, amelyet így írt le Freud az *Emlékezés, ismétlés, átdolgozás* című tanulmányában: a kényszerneurózisban a „felejtés ... elsősorban az összefüggések nyitjára, a sorrend eltévesztésére, emlékek elkülönítésére szűkül le. ... benyomások, jelenetek, élmények elfelejtése leggyakrabban egy »zárlat«-ra vezethető vissza. Amikor a beteg az »elfelejtett«-ről beszél, ritkán mulasztja el hozzátenni: tulajdonképpen mindig tudtam ezt, csak nem gondoltam rá.”³⁸. Christopher Bollas az „el nem gondolt ismert” jól alkalmazható fogalmát alkotta meg e mentális állapot leírására: „bizonyosan akkor is tud valamit a gyermek, ha tulajdonképpen értelemben nem dolgozta is fel gondolatilag a tudást”³⁹. Az elfojtás elképzelése egészen más, mint az, hogy a szubjektum *nem* őrzi meg traumatikus események tudatos emlékét: inkább emlékeztet az élénk, de össze nem kapcsolódó erőszakos képekre, amelyeknek felbukkanását elméjében Sethe (*A kedves főszereplője*) nem tudja megakadályozni, mint Sylvia Fraser teljes amnéziájára azokat az éveket illetően, amikor szexuális bántalmazás áldozata volt.

36 Idézi: Langer L. L.: *Holocaust testimonies. The ruins of memory*. New Haven [etc.]: Yale University Press, 1991, 5.

37 Williams L.R.: *Critical desire. Psychoanalysis and the literary subject*. London [etc.]: Edward Arnold, 1995, 146.

38 Sigmund Freud: „Emlékezés, ismétlés és átdolgozás”. In: Uő.: *Válogatás az életműből*, szerk. Erős Ferenc, Budapest: Európa, 1995, ford. Gábor Ida, 390 sk.

39 Llas, C.: *The shadow of the object. Psychoanalysis of the unthought known*. New York: Columbia University Press, 1987, 111.

Nachträglichkeit és narratívum

„Ha szubjektumok narratívumokhoz fűződő viszonyuk révén születnek meg, akkor a narratívumok az időben formálódnak ki; de ... az elbeszélő idő ... nem csak egy irányban folyik⁴⁰”. A „pszichológiai műveleteknek” a „visszaidézés művében” munkáló „komplex halmazát”⁴¹ Laplanche és mások az utóbbi időkben olyan „általános pszichés – és textuális – mechanizmussá” tágították, amelynek központi szerep jut a narratívumok megkonstruálásában és olvasásában, különösen a fiktív vagy autobiografikus szubjektum életét elbeszélőkében. Laplanche szerint

„... az analitikus értelmezés egy létező, spontán és esetleg szimptomatikus fordítás visszacsinálását jelenti abból a célból, hogy újra felfedje, a fordítást megelőzően, amit az oly buzgón igyekezett lefordítani, s hogy esetleg »jobb« fordítást adjon, teljesebbet, átfogóbbat és kevésbé elfojtót ... az emberi lény csak azért igyekszik a jövő felé, mert auto-teoretizáló és auto-fordító: életének minden fontos körülménye ... megannyi alkalom számára, hogy megkérdőjelezze és a múlt felé fordulva érvénytelenítse a *jelen* fordítást, s megpróbálja e múlt jobb, átfogóbb, megújult lehetőségeket tartogató fordítását adni. Az emberi temporalizáció alapvető mozzanatai azok, amelyekben ez az átdolgozás az utólagos hatás révén (*dans l'après-coup*) megtörténik.”⁴²

Mint mondja, ez a folyamat nemcsak a pszichoanalitikus eljárásban, hanem „a gyászolás, a halogatás, a fantáziálás és az ábrándozás”⁴³ stratégiáiban, valamint az élet-történet narratív rekonstruálásában is nyilvánvaló. Andrew Benjamin szerint a *Nachträglichkeit* „az elbeszélés megjelenítésének, elhalasztásának és az azt követő újramegjelenítésének az összefüggésében artikulálható”⁴⁴: amit „az ismétlést artikuláló idő hármasságának”⁴⁵ nevez⁴⁵, az világosan felmutatható az önéletrajz esetében: elsőként van az esemény, másodsor az esemény emléke, harmadszor pedig az esemény (emlékének a) leírása. Nyilvánvaló, hogy bizonyos szövegekben tudatosabban elismerik az „újrafordítás” folyamatát, mint azokban az önéletrajzokban, amelyekben a beszélő „Én” a feltevés szerint azonos azzal az „Énnel”, akiről beszélnek. Georges Perec, Carolyn Steedman és Ronald Fraser szövegei azt demonstrálják, amit Benjamin úgy ír le, hogy „a jelenbeli tökéletlen fordítás ... szüntelenül ... újbóli fordítást sürget az önmaga mindig és szükségképpen nem teljes közvetett megjelenítésének a dinami-

40 Williams, 1995, 126.

41 Laplanche és Pontalis, 1973, 114.

42 Laplanche J., J. Fletcher, & M. Stanton: *Jean Laplanche. Seduction, translation, drives. A dossier*. London: Psychoanalytic Forum, Institute of Contemporary Arts, 1992, 176.

43 Uo., 167.

44 Uo., 139.

45 Uo., 149.

kájától”⁴⁶. Az emlékezés mint anamnézis, mint az újra-visszaemlékezés folytonos folyamata nagy hasonlóságot mutat *A kedvesben* kitapintható narratív mozgással is, amely egy korábbi traumatikus pillanat ciklikus visszatéréseként dramatizálja az emlékezetbe-visszaidézést: ez a pillanat idéződik fel újra és újra az aktuális jelenben, minden alkalommal részletesebben és nagyobb érzelmi hatást kiváltva. Az olvasó e textuális stratégia révén halad előre a megértésben, a főhős Sethe pedig a pszichés reintegrálódásban.

Az élet-„történet” narratív rekonstrukciója lehetőséget nyújt azoknak az eseményeknek az újraolvasására, amelyeket John Forrester leírása szerint „célként ismeretek *volna* el, és amelyek anticipálásuk esetén meghatározták *volna* a cselekvést”. Az „analízis” – az e szövegekben lejátszódó önanalízist is beleértve – „azokat a szándékokat keresi, amelyek ha szándékként ismeretek *volna* el őket, a szubjektum jó- vagy balsorsát meghatározó tényezők lettek volna”.⁴⁷ Az önéletrajzi elbeszélések „az akkor még nem ismert” fényében rekonstruálják az eseményeket, kiemelve a most, az utólagos bölcsesség birtokában jelentősnek látszókat. Aki első ízben olvas egy regényt, az „a visszatekintést anticipálva” olvassa azt⁴⁸, a cselekmény előzetes értelmezését kialakítva, és pedig részben az emlékezet folytonos tevékenysége révén, ahhoz hasonló folyamat során, ahogyan a szubjektum először, az utólagos bölcsesség áldását nem birtokolva megéli az életét. Az olvasó, aki újraolvas egy regényt – pl. *Vine A Dark Adapted Eye*-át –, az önéletrajzi elbeszélőhöz hasonló helyzetben van: mindig tudja, mi a következő lépés, hogyan végződik a cselekmény, s így a rekonstrukció és interpretáció övéhez hasonló folyamatának a részese. Paul Ricoeur gondolatmenete szerint egy elbeszélés rekonstruálása – ami önmagában a múlt „retroaktív új-rakiigazítása” – az olvasás aktusában szétszakítja az idő hétköznapi józan ész diktálta fogalmát:

„Mihelyt jól ismerünk egy történetet, ... azt követni nem elsősorban annyit jelent, mint az egészként megragadott történethez kapcsolt jelentés ismeretébe belefoglalni a meglepetéseket vagy a felfedezéseket, hanem inkább annyit, mint az adott végponthoz vezetőkként megérteni magukat a jól ismert történeteket. Végül pedig az elbeszélő, a maga teljességében a befejezés módja által irányított történet alternatívát képez az idő olyan megjelenítéséhez képest, amelyik szerint az a múltból a jövőbe folyik, »az idő nyíla« közismert metaforájának megfelelően. Mintha az emlékezetbe idézés megfordítaná az idő úgymond »természetes« rendjét. Azáltal, hogy beleolvassuk a végbe a kezdetet és a kezdetet a végbe, megtanuljuk magát az időt is fordítva olvasni, valamely cselekvési sor kiinduló fel-

46 Uo., 146.

47 Forrester 1990, 210.

48 Brooks, P.: *Reading for the plot. Design and intention in narrative*. New York: A. A. Knopf, 1984, 23.

tételeinek a végső következményeiben való megismétléseként.”⁴⁹

Martin Amis *Időnyíl* (1991) című regénye⁵⁰ explicitté teszi a cselekvés e visszafelé irányuló jellegét. A regény visszafelé haladva, azaz a „halála” pillanatától kiindulva meséli el egy orvos életét, így alkalmat adva annak fájdalmas felidézésére, hogyan ment végbe a zsidó nép és a zsidó közösségek újraalkotása a hamuból, amivé váltak. Egy történet *ténylegesen* visszafelé haladó elbeszélése világossá teszi, hogy az események és a nyelv, amelyen elbeszéljük őket, csak egy irányban működnek. De Ricoeur elemzése valóban azt a folyamatot sugallja, amelynek segítségével Sylvia Fraser és Margaret Atwood elbeszélője, Elaine olvassák és rekonstruálják saját élet-történetüket, éspedig annak fogalmaiban, amit Mark Freeman „a befejeződések és kezdetek kölcsönös meghatározásának” nevezett⁵¹: életüket annak az értelmezésnek megfelelően rekonstruálják, amelynek fényében ma látják azt, miközben az események kimenetelét illető korábbi tudatlanságuk illúzióját is megpróbálják fenntartani. Az általam tárgyalt többi önéletrajzi szerző szembeeszel a túlmeghatározással, amit a fölöttébb rekonstruált elbeszélések eredményezhetnek: szándékosan töredékesnek és ideiglenesnek hagyják meg a szöveget, vagy elismerik, hogy az emlékezet – mint Benjamin írja – „az egykor voltban eszközölt vég nélküli interpolálás képessége”⁵². Barbara Vine azt is elismeri, hogy a felfedés aktusai, amelyek egy titok megfelelően körkörös megoldását képesek adni, nem mindig fedik fel a múlttal kapcsolatos igazságot. Dominick LaCapra szerint az elbeszélést „bizonyos fokig kinyithatja a múltban rejlő alternatív, a későbbi tudás visszamenőleges vagy elhalasztott következményei által sugallt lehetőségek feltárására irányuló törekvés”⁵³ – az az elképzelés, hogy végződhetek volna másképp is események, és másképp értelmezve őket még mindig képesek lehetnek megváltoztatni a szubjektumnak az életéről és önmagjáról alkotott felfogását. A könyvem későbbi fejezeteiben tárgyalt elbeszélések közül több is kifejezetten megőrzi a „kontingencia terét”, amely – Ricoeur leírása szerint – „egykor a múlthoz tartozott, amikor az jelen volt”, elkerülve „a végzetszerűség visszamenőleges illúzióját”⁵⁴. A kontingencia terének népszerű példája *A nő kétszer*. A filmben két lehetséges történetet játszik el a főszereplő: az egyik esetben nem éri el a metrót, így hazamegy, s otthon más nővel kapja rajta barátját – így megváltozik az élete. Vine *A Dark Adapted Eye* című regényében az elbeszélő nyomon követi ugyan a

49 Ricoeur, P.: *Temps et récit*. Paris: Seuil, 1983, I/105.

50 Budapest: Európa, 2012.

51 Freeman, M. P.: *Rewriting the self. History, memory, narrative*. London, New York: Routledge, 1993, 176.

52 GS VI, 476.

53 LaCapra, D.: *Rethinking intellectual history: Texts, contexts, language*. Ithaca: Cornell University Press, 1983, 18.

54 Ricoeur, i. m., 223, 263.

„végzetszerűség” visszamenőleges folyamatát, de mégsem jut el a cselekményben kibomló konfliktust és tragédiát okozó gyerek származásával kapcsolatos igazsághoz.

Foucault azt a sejtést fogalmazza meg, hogy „a folytonos történelem a szubjektum alapító funkciójának nélkülözhetetlen korrelátuma”,⁵⁵ az pedig, hogy – nyilvánvalóan a vele kapcsolatos emlékeink alapján – képek vagyunk életünk koherens történetét elmondani, szinonimnak látszik identitásfogalmunkkal. A *Remind Me Who I Am, Again* című könyvében Linda Grant leírja, hogy demenciában és emlékezetvesztésben szenvedő anyja hogyan volt kénytelen improvizálni és folyamatosan újra kialakítani az önazonosság igencsak ingatag érzését. Stephen Marcus szerint Freud Dora esetéről adott magyarázatának kontextusában kénytelenek vagyunk arra a következtetésre jutni, hogy „a koherens történet valamilyen módon összefügg a mentális egészséggel. ... E szerint az olvasat szerint – ideális esetben – az emberi élet egybefüggő, koherens történet, melynek minden részlete a magyarázati rendet követi, s amelyben minden ... magyarázatot nyer megfelelő oksági vagy más egymásra következésében”⁵⁶. Mint Marcus és Steedman kimutatják, Freud a logikai egymásra következés rendjébe állította Dora tüneteit és emlékeit, olyan értelmezést kényszerítve rájuk, amelynek maga a páciens ellenszegült és amelyet azóta is sokan vitatnak. Az olyan történet mesélése azonban, amelyben kapcsolatba kerül egymással múlt és jelen, sokak esetében nyilvánvalóan szükséges és a terápia részét alkotó eljárás, s láthatólag ez volt a kényszerítő tényező Sylvia Fraser rekonstrukciójában. Erre sor kerülhet a pszichoterápiás kezelés folyamán vagy írás közben, amelynek Lyotard szerint „mindig van helyreállító értéke a lélek számára a fel nem készültsége miatt, amitől az mindig beszélni képtelen gyerek marad”⁵⁷. Morrison regényében, *A kedvesben* Sethe története akkor lesz elviselhető, amikor az érintett képes megosztani azt Paul D-vel; képes rá, hogy „elmesélje, és csiszolja, és újból elmesélje”⁵⁸, jóllehet itt inkább a meghallgatás, az újra és újra ugyanahhoz az eseményhez való visszatérés a terapeutikus, nem pedig a logikustörténet megkonstruálása. *A kedveshez* és a Perc *W*-jéhez hasonló elbeszélések felismerik, hogy bizonyos történetek nem teljesen rekonstruálhatók, nem foglalhatók teljes egészében egyetlen koherens történetbe: mindig marad bennük valami, ami nem meggyógyítható-helyreállítható, amin nem lehet „túllépni”; Lyotard még az elbeszélés vagy írás helyreállító erejét is kétségbe vonja, figyelmeztetve, hogy „nincs üdvözülés, nincs egészség, s az idő, még a munka ideje sem gyógyír semmire”.⁵⁹

55 Foucault, M.: *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard, 1969, 21.

56 Marcus, S. 1975. *Representations. Essays on literature and society*. New York: Random House, 1969, 276 sk.

57 Lyotard, 1990, 33.

58 Morrison, Toni: *A kedves*, Budapest: Novella, 2007, ford. M. Nagy Miklós, 162.

59 Lyotard, 1990, 34.

Lyotard az elbeszélésnek a *Nachträglichkeit* kronológiát szétszakító hatását megőrző formája mellett érvelt: ennek megfelelően a „második sokk” (a tizenkét éves Emma bolti élménye) „megelőzi” az elsőt (amikor a nyolcéves Emmát bántalmazta a boltos), és pedig azért, mert csak a második esemény eleveníti fel benne az első emlékét és hatását. Lyotard gondolatmenete szerint a legtöbb elbeszélés „olyasminek a diakroniába helyezését jelenti, ami nem diakrón időben történt, mivel ami korábban történt, az később (az analízisben, az írásban) fejt ki hatást, és mivel a tünet tekintetében későbbi (a második sokk), az »előtt« következik be, ami korábban történt (az első sokk). ... Az elbeszélés megszerveződésének módja a diakrón idő konstitutív elemét alkotja, az idő pedig, amelyet konstituál, a »kezdeti« erőszakot »neutralizáló« hatást fejt ki: megjelenítés nélküli jelent jelenít meg, színre viszi az obszcént... és olyan emlékezetbe visszaidézést visz színre, aminek a nem megfelelő, akronologikus érzélem újraelsajátításának kell lennie.”⁶⁰

Lyotard itt olyan fajta elbeszélés ellen érvel, amely kronológiai rendbe illeszti vissza az erőszakot vagy kegyetlenséget, mondván, ez a rend tagadja, hogy ez az erőszak szétszakítja az idő – hétköznapi józan ész által elképzelt – természetét. Mint Peter Nicholls megmutatja, *A kedves* olyan szöveg, amely az időnek ezt a diszruptív módusát érvényesíti, amikor a meggyilkolt baba „szelleme” egy tizenkilenc éves lány formájában, meggyilkolása sokkoló történetének elbeszélése előtt betör a jelenbe. Az írás olyan formája mellett érvel Lyotard, amely „nem felejt el, hogy létezik a feledésbe merült”, s megpróbálja „megőrizni a maradványt, az elfeledhetetlen elfeledettet.”⁶¹ Később amellet fogok érvelni, hogy Pereg *W*-je ezt a folyamatot érvényre juttató szöveg.

Az emlékezet metaforái

Az eddigiekből világosan kitűnt, hogy metafora használata nélkül lehetetlen elképzelni vagy fogalmakba önteni az emlékezetet és működését. Az egy kultúrán belül – gyakran szinte teljesen tudattalanul – alkalmazott meghatározó metaforák végül a „hétköznapi józan észhez” tartozónak számítanak, és meghatározzák, hogyan gondolható el az emlékezet. Az emlékezetéről mint filmfelvevőről vagy mint a tapasztalatok tárházáról alkotott elterjedt felfogással ellentétes kép rajzolódik ki az „ideghálózatokkal” kapcsolatos újabb keletű vizsgálódásokból: eszerint azok folyamatosan teremtenek és semmisítenek meg emlékeket. Az előző fejtegetések az emlékezet elképzelésének két uralkodó és határozottan megkülönböztethető módjával találkoztunk: az emlék fényképek vagy vizuális képek sorozata, illetve a nyelv vagy az elbeszélés formája.

60 Lyotard, 1990, 16.

61 Lyotard, 1990, 26.

Egyesek egymással összeegyeztethetetlennek tekintik a két modellt: Donald P. Spence szerint az elbeszélés mindig rejt magában „felejtést”, hiszen „a nyelv valószínűleg sohasem adhatja vissza teljesen az álom vagy korai emlék által megjelenített összetett vizuális jelenetet”⁶², és „ami mondható, az esetleg meggátolja annak kifejezését, amire valójában emlékezünk”⁶³. Kijelenti, hogy korai emlékeink vizuálisak, s hozzáteszi:

„Mihelyt mondatok egy konkrét halmaza segítségével fejezzük ki, már meg is változott maga az emlék, s a páciensnek valószínűleg sohasem lesz újra ugyanaz az elmosódott, nem specifikus és romlatlan benyomása. Tehát maga a róla beszélés aktusa önti jellegzetes, de némileg önkényes nyelvi formába a múltat, így ugyanakkor a korai emlék eltorzításában is szerepet játszva. Pontosabban: az új *leírásból* lesz a korai emlék.”⁶⁴

Primo Levi sejtése szerint a gyakran ismételt vagy elbeszél emlékek az „eredeti” emléket eltorzító formát ölt, majd pedig megszilárdul: „Az is igaz, hogy a túl gyakran felidézett és történet formájában kifejezett emlék valószínűleg sztereotípiában rögzül, olyan formában, amely kiállta a tapasztalat próbáját – kikristályosodva, tökéletesen, cizellálva –, amely rátelepszik a nyers emlékezetre, és annak rovására erősödik”.⁶⁵ Az *A Sketch of the Past* című művében így ír Virginia Woolf: „... számomra a jelenetcsinálás a múlt megjelölésének természetes módja. Mindig egy jelenet rendeződött össze: megjelenítő, tartós”.⁶⁶ Leírja, hogy „egy bizonyos levél nélküli bokor, egy csontvázfa a nyáréjszaka sötétjében”⁶⁷ testesíti meg féltestvére, Stella halálának emlékét: „A csupasz fa és Jack kínlódása: amikor erre a nyárra gondolok, mindig úgy látom, hogy a kettő egy és ugyanaz”⁶⁸. Elismeri azonban a szubjektum e jelenetek „megcsinálásában” játszott szerepét: ahhoz hasonló, ahogyan *A világítótoronyban* Lily Briscoe „megcsinálja” Mrs. Ramsay festményét, amelyen egyszerre látható múlt és jelen. Woolf, az író – és a többségünk – szerint csak nyelvben jeleníthető meg a vizuális emlék. Ian Hacking idéz egy szakaszt Doris Lessing *The good terroristjából*, amely a főszereplő Alice esetében különösen jól megvilágítja ezt a vizuális jelenetből a nyelvi megformáltságba mutató átmenetet:

„Amikor elkezdett a káprázattól összezavarodni, megpróbálva megragadni valami szilárdat, akkor mindig egyszerűbben megengedte magának, hogy ... visszacsúszson gyerekkorába, ahol gyönyörűséggel elidőzött egyik vagy

62 Spence, D. P.: *Narrative truth and historical truth. Meaning and interpretation in psychoanalysis*. New York: W. W. Norton, 1982, 28.

63 Uo., 92.

64 Uo., 280.

65 Levi, P.: *The drowned and the saved*. New York: Summit Books, 1988, 11 sk.

66 Woolf, V.: *Moments of being. Unpublished autobiographical writings*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976, 142.

67 Uo., 140.

68 Uo., 141.

másik jelenetnél, amelyet simára csiszolt és újra és újra friss színnel festett ki, mígnem szinte olyan történetbe lépett bele, amely így kezdődött: Egyszer volt, hol nem volt egy kislány, neve Alice . . .”⁶⁹

Itt világos, hogy még a vizuális emlék sem marad „tisztá”, hogy az is kifesthető és kicsiszolható kielégítő képé, amelyből aztán történet születhet, s így a vizuális emlék elbeszéléssé változhat. Ellentmondva a közönséges feltevésnek, hogy a korai emlék vizuális vagy „eidetikus”, Hacking azt a sejtést fogalmazza meg, hogy „mindaddig, amíg nem kívánunk képeket, az emlékezés valamiképpen kompatibilis az észleléssel”⁷⁰, továbbá „az emlékezéstről mint olyasmiről alkotott közönséges elképzelésünk, ami nyelvtanban van kódolva, jelenetekre emlékezés, azaz gyakran elbeszélve megjelenített, de mindazonáltal jelenetek és epizódok emlékezete”⁷¹. Azért hangsúlyozza ezt Hacking, mert szembe akar szállni azzal az elképzeléssel, hogy míg az emlékezet jórészt valamiféle elbeszélésként működik, mégis vannak különösen intenzív, vizuális „flashback”-emlékek, amelyek közvetlen hozzáférést biztosítanak a múlttal kapcsolatos igazsághoz: szerinte minden emlékezés jelenetekkel és érzésekkel kezdődik, melyek aztán elkerülhetetlenül nyelvbe íródnak át.

Egy már idézett szakaszban Walter Benjamin azt a sejtést fogalmazza meg, hogy az emlékezet „igazi kincsét” alkotó „képek” csak hosszú „ásás” után nyerhetők vissza; egy korai emléket (egy tanévzáró ünnepséget) is leír ennek szemléltetésére, amely már nyelvi természetű vagy szövegszerű:

„Itt, mint néhány más helyen is, szigorúan rögzített szavakat, kifejezéseket, verssorokat találok emlékezetemben, amelyek mint a képlékeny, később azonban megdermedt massa megőrizték magukban egy nagyobb kollektívum és közöttem lejátszódott összeütközés lenyomatát. Ahogyan a jelentőségteljes álmok bizonyos fajtája szavakban az ébredés után is tart, úgy maradtak meg itt is elszigetelt szavak katasztrofális találkozások jeleiként.”⁷²

Benjamin metaforája azt a felfogást idézi fel, amely szerint az emlék szinte az agyba fizikailag bevészt „nyom” („engram”): ezt az arisztotelészi filozófiában gyökerező felfogást Jacques Derrida fejtette ki.⁷³ E metaforában a szavak csaknem tárgyakká váltak, amelyek továbbra is megtestesítik az emlékezethez kapcsolódó érzelmet; Woolf csontvázfájához hasonlóan Benjamin szavai és kifejezései is „az önmagunk életünk során megragadható állapotaival felruházott, mnemikus tár-

69 Lessing, D.: *The good terrorist*. London: J. Cape, 1985, 454.

70 Hacking, 1995, 251.

71 Hacking, 1995, 253.

72 GS VI, 474.

73 L. Krell, D. F.: *Of memory, reminiscence, and writing: on the verge*. Bloomington: Indiana University Press, 1990 és Jacques Derrida: „Freud et la scène de l'écriture”. In: Uő.: *L'Écriture et la différence*. Paris: Éditions du Seuil, 1967, 293–340.

gyak, amelyek olykor korábbi létállapotokat váltanak ki”.⁷⁴ Az emlékezés e nyelvi természetű alkotóelemei azonban nyilvánvalóan nyitottabbak a fordításra és értelmezésre, mint a nem nyelvi természetű képek: Georges Perec több, az 5. fejezetben elemzett korai képe olyan betűk és szavak köré csoportosul, amelyek mintha a múlttal kapcsolatos igazságot testesítenék meg, ám amelyeket, mint később észreveszi, folyamatosan „korrigál”.

Edward Casey leírása szerint a *test* olyan „emlékeztető”, amely a gyönyör és a fájdalom akaratlanul feleleveníthető emlékeit őrzi.⁷⁵ Casey szerint a *test egészen pontosan* megtestesült emlékezet, amennyiben az időben élés élményünk alkotóeleme. Sylvia Fraser a „test révén” való emlékezés folyamatát írja le, amikor újra feleleveníti bántalmazása élményét; Linda Grant pedig egy olyan, Alzheimer-kórban szenvedő férfi esetét írja le, aki elfelejtette, hol parkolt le az autójával, de gyalog sikerült hazatalálnia, mert a teste emlékezett az útvonalra, miközben elméje elfelejtette a lakcímet⁷⁶. A bevésés és a testi emlékezet metaforáit kombináló James Young leírása szerint egyes holokauszt-túlélők arra vágnak, hogy írásuk élményeik tiszta „nyomaként” – s ennél fogva bizonyítékként – funkcionáljon, a nyelvnek vagy az elbeszélés trópusainak az elkerülhetetlen közvetítése nélkül. Az élmény bevésődött az emlékezetükbe, s arra vágnak, hogy élményük ugyanígy bevésődjék a világba. „Az ő lehetetlen feladatuk ... megmutatni valahogyan, hogy szavaik élményeik anyagi nyomai, s elbeszélésük aktuális létezése okságilag bizonyítja, hogy tárgyai is léteztek a történelmi időben”.⁷⁷

Woolf eltöpreng azon, vajon igaz-e, hogy „az általunk nagy intenzitással átélt dolgok elménkről független létezéssel bírnak”⁷⁸. Az a hit, hogy szent helyek őrzik az ott lejátszódott események emlékezetét, szilárdan él az indián és az ausztráliai bennszülött kultúrákban. Morrison *A kedvesében* Sethe meggyőződése szerint a traumatikus események tovább élnek ott, ahol egykor lejátszódtak, megmaradnak képek, amelyekbe elkerülhetetlenül „belebotlunk”: „Ha egy ház leég, akkor eltűnik, de a hely – a képe – megmarad, és nemcsak az emlékezetemben, hanem ott kinn, a világban is ... ha nem gondolok is rá, még ha meghalok is, annak a képe, amit tettem, vagy tudtam, vagy láttam, ott van kint.”⁷⁹ Figyelmezteti lányát, ne menjen vissza oda, ahol traumatikus esemény történt, mert „a kép ... ott lesz neked, várni fog rád.”⁸⁰ Itt a „hely emlékezete” megismétlődéssel fenyeget, és megakadályozza a továbbmozdulást a jelenbe: Anne

74 Bollas, C. (1993). *Being a character. Psychoanalysis and self experience*. London: Routledge, 33.

75 Casey, E. S.: *Remembering. A phenomenological study*. Bloomington: Indiana University Press, 1987, 173.

76 Grant, L. 1999, 136.

77 Young, J. E.: *Writing and rewriting the Holocaust. Narrative and the consequences of interpretation*. Bloomington: Indiana University Press, 1988, 23.

78 Woolf, 1976, 67.

79 Morrison, 2007, 68.

80 Uo.

Michaels *Fugitive Pieces*-ében ellenben vigaszt ad a szüleit a náci vérengzés miatt elvesztő Jakob számára: „a föld emlékezik”. Később amellet érvelek: az, hogy Michaels egybeolvasztja a valóságos, történelmi eseményeket és a vándormadarak, a mágnesessé vált szikla „emlékezetét”, az emberi cselekvés homályba burkolását jelenti.

Míg különböző *eseményeket* láthatólag más és más módon őriz meg az emlékezet – egyeseket csaknem rögtön megjeleníti az elbeszélés, mások megmaradnak „pillanatfelvételeknek”, megint másokra csak „a test” emlékezik –, s hogy más és más emberek különbözőképpen emlékeznek (egyesek vizuálisan, mások nyelvben, kisgyerekek másképp, mint felnőttek), az emlékezet természetére vonatkozó feltevések nemcsak a személyes identitásra vonatkozó elképzelést, hanem a kultúrának a múltjához való viszonyát, valamint a múltat rekonstruáló elbeszélések természetét és struktúráját is formálják.

A kultúra emlékezete és az emlékezet kultúrája

Ned Lukacher szerint az a posztmodern világ dilemmája, hogy bár „felismeri, hogy a gyászolás tévedésben leledzik”, szüksége van a gyászra; „hogy nem képes emlékezni a transzcendentális alapra, amely újra jelentést adna az emberi nyelvnek és tapasztalatnak, de nem képes abbahagyni a gyászolást valamiféle eredendő emlékezet és jelenlét vélt elvesztése miatt, noha ilyen kétségkívül sohasem létezett”⁸¹. Az „eredendő emlékezet” az eredet egy pillanata emlékezetének a kutatása, Crews »fáradtságos utazása« a »rejtett titok« felé, amely felfedné fájdalmunk forrását; az »eredendő emlékezet« az emberi eredetek mitikus emlékezete is, a kollektív múlt és a veszteség és elkülönülés előtti időszak aranykoráé (Laura Mulvey a „pre-ödipálisról mint aranykorról”⁸² beszél⁸³). Még a legsúlyosabb fajta bántalmazásról és szenvedésről szóló elbeszélések is világosan mutatják annak szükségességét, hogy találjunk ilyen, a fájdalom emléke „előtti” emléket. „A legkorábbi emlékemben” – írja Sylvia Fraser – „gyerek vagyok, apám ágyán fekszem, szexuálisan cirógattatom, de szerencsére nem vagyok tudatában semmilyen fondorlatnak. Akkor gyengéden bánt velem apám. Az volt az én Édenkertem”⁸⁴. A korai boldogság és ártatlanság e megidézése megmutatja, hogyan erősítik köl-

81 Lukacher, N.: *Primal scenes. Literature, philosophy, psychoanalysis*. Ithaca, N. Y.; London 1950: Cornell University Press, 1986, 11.

82 Mulvey, Laura: „Changes: Thoughts on Myth, Narrative and Historical Experience”. *History Workshop* 23 (Spring 1987) 1–19 (11).

83 „A »preödipális« terminus vonatkozhat (a) az Ödipusz-komplexust megelőző pszichoszexuális fejlődés időszakára, amelyben az anyához kötődés a meghatározó, vagy (b) olyan tudattalan pszichoszexuális struktúrára, amelyben az anyához való kötődés, illetve a vele kapcsolatos fantáziák a meghatározóak” (Wright, E.: *Feminism and psychoanalysis. A critical dictionary*. Oxford, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1992, 345).

84 Fraser, S.: *My father's house. A memoir of incest and of healing*. London: Virago, 1989 (1935), 241.

csönösen egymást az individuális pszichikai és a kollektív kulturális mítoszok: azért olyan erősek, mert a preödipális pontosan az, amire *nem tudunk* emlékezni, ám úgy *szükséges* emlékeznünk, hogy elveszítettük. Azért „leledzik tévedésben” a gyászolás, mert ez a „transzcendentális alap” legalább részben – a jelen szükségleteiből konstruált – mítosz.

Les Lieux de Mémoire című könyvének bevezetőjében a francia történész, Pierre Nora a „valóságos”, „a számára voltaképpen bensőségességet jelentő örökségébe ezer szállal beleszövődő emlékezet”⁸⁵ elvesztését fájlalja. Az „igaz” emlékezet az általa felállított ellentét szerint spontán, szerves, szavakban meg nem fogalmazott hagyományok segítségével szállt nemzedékről nemzedékre, s így kollektív és „objektív”, a „hamis” emlékezet pedig individuális és akaratlagos, és a levéltárhoz vezet, „mindannak a hatalmas és szédítő tárházához, amit lehetetlen emlékezetben tartanunk, mindannak a felmérhetetlen jegyzékéhez, amit szükségünk lehet emlékezetünkbe idézni”.⁸⁶ Az emlékezet helyei (*lieux de mémoire*) – levéltárak, könyvtárak, magnó- és videófelvevételek, számítógépes fájlok, emlékművek, sőt a történelmi regény és dráma – azért váltak szükségessé, mert elvesztek az emlékezetnek a „valóságos” emlékezetet konstituáló közegei (*milieux de mémoire*). Edward Casey felveti annak lehetőségét, hogy „ esetleg már elveszítettük az anamnézisre képes lelkünket, és a gépi memóriában megtestesült kollektív amnézia lépett a helyébe”, s lehet, hogy „elveszítettük a kapcsolatot ... magának az emlékezetnek a ‚földjével’, a nehez agyaggal”.⁸⁷ Nora gondolatmenete szerint a „hagyományos” kultúrák múlthoz fűződő viszonya talán magában foglalta a törés érzését, de „kevésbé a gyökeres különbséget jelentő elkülönülésként, mint inkább a kapcsolat helyreállítását sürgető időbeli távolságként élték meg”.⁸⁸

Itt nemcsak a múlt valamilyen sajátos változata, hanem *egy bizonyos fajta*, nevezetesen az olyan fajta emlékezet iránti nosztalgia is kifejeződik, amely képessé tette bennünket a múlthoz való közvetlen hozzáérésre és az elveszett folytonosságok helyreállítására. Ez a diskurzus implicit módon szembeállítja a természetes, szerves és ösztönös, illetve a mechanikusnak, kikényszerítettnek és megkonstruálnak elképzelt azonosságot. Nora kritikusan viszonyul a „megtalálhatatlan azonosság”⁸⁹ helyreállítására irányuló próbálkozáshoz, amely világosan kitapintható a posztmodern kultúra abbéli törekvésében, hogy megkonstruálja a múlt pontos replikáit; gondolatmenete azonban

85 Nora, P.: *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984, xviii.

86 Uo., xxvi.

87 Casey, E. S.: *Remembering. A phenomenological study*. Bloomington: Indiana University Press, 1987, 3 sk.

88 Nora, 1984, xxxi.

89 Uo., xxxiii.

azon az elképzelésen alapszik, hogy a korábbi kor-
szakok ellenben közvetlenül hozzáfértek a múlthoz,
és nem fragmentálódott identitással bírtak. „A hajdan
történelme-emlékezete esetében a múlt igaz észlelése
azt jelentette, mint úgy tekinteni, hogy valójában nem
múlt el, hogy az emlékezetbe idézés erőfeszítése fel-
támaszthatja...”⁹⁰ Nora itt világossá teszi, hogy a múlt
teljes és közvetlen újra birtokba kerítésének a mítos-
za ugyanúgy eleme a társadalmi ideológiának –
még az ideológiailag magát ártatlannak hirdető dis-
kurzusban is –, mint bizonyos terápiás gyakorlatok-
nak.

Az efféle sóvárgásokat a „preödipális mint az arany-
kor” egyéni pszichés emlékezete is formálja. Az ökoló-
gia és a környezetvédő mozgalmak, a „New Age”-tech-
nikák (például az újjászületés, a sámánizmus és a ter-
mészetes „gyógyítás”), a „hagyományos” kultúrák idea-
lizálása (például a bennszülött amerikai indiánoké) mind-
mind a valamilyen korábbi, ártatlan állapothoz való visz-
zatérés vágyának megnyilvánulásai. Az ilyen vágyak
Marcus-éna az elfojtás freudi elméletével szemben
kifejtett felfogását visszhangozzák: az *Eros and civili-
zation*ben annak a gondolatnak a rehabilitálása mellett
érvel, hogy a visszaemlékezés felszabadító, arra szol-
gáló eszköz, hogy hozzáférjünk annak a kornak az em-
lékezetéhez, amelyben „az ősi-eredendő gyönyörrel
uralma érvényesült”, a *temps perdu* emlékezetéhez,
„amely a kielégülés és beteljesülés időszaka volt”, s ame-
lyet a civilizáció hatására elfelejtettünk.⁹¹ Az ilyen vá-
gyódások politikailag felszabadító, de mélységesen kon-
zervatív célokra is kiaknázzhatók: Lewis Lapham szerint
hasonlóság érhető tetten az 1960-as évek felsza-
badító mozgalmai és az American New Right között:
az egyik fő érintkezési pont a „romantikus árkádiániz-
mus”⁹² – s ugyanebbe az összefüggésbe illeszkedik,
hogy a föld és a *Volk* fémjelezte közösséghez való
visszatérés gondolata volt a náci ideológia egyik leg-
mélyebben vonzó eleme.

Lis Møller szerint „a legtávolabbi múltat összekap-
csolni a legbensőbb vágyainkkal a veszteség és az el-
különülés tagadásának egy módja”⁹³. Maga ez a taga-
dás abban a gondolatban gyökerezik, melyet Mary Ja-
cobus olyan mítoszként írt le és dekonstruált, amely „az
eredetek elméletének a fényében értelmezi újra annak a
társadalmi nemmel bíró alanynak az előtörténetét, me-
lyet szokás szerint anyának nevezünk”⁹⁴. A Casey- és
Nora-féle „igaz” emlékezet-diskurzus (láthatóan tudatta-
lanul) feminin: az emlékezet „talaja” vagy „nehéz
agyaga” „szerves”, „testi”, „ösztönös”, „spontán”, „nem

90 Nora, 1984, xxxi.

91 Marcuse, H.: *Eros and civilization. A philosophical inquiry into Freud*. London: Sphere 1969, 185 sk.

92 Lewis Lapham: „Reactionary Chic: How the Nineties Right Recycles the Bombast of the Sixties Left”. *Harper's* 290 (March, 1995) 31–42.

93 Møller, 1991, 44.

94 Jacobus, Mary: „Freud's Mnemonic: Women, Screen Memories and Feminist Nostalgia”. *Michigan Quarterly Review* 26 (1987) 117–39, 123.

verbális”, márpedig mindezek a terminusok a dekonstruálatlan szembeállítás feminin oldalán helyezhetők el. Mint ilye-nek, világosan sugallják, hogy az elveszett „egység” vagy „közösség” iránti társadalmi-politikai vágyakozás a preödipális képzeletbeli teljességében gyökerezik. Teresa Brennan még távolabb jelöli ki az „eredendő emlékezet” helyét: „a méhközi kommunikáció” valamiféle „húsba vésett emlékezetét” posztulálja a nyelv alapjaként, olyan kor emlékezetét, amelyben nem választotta el időbeli távolság a szükségletet és annak kielégítését: „a hívás és a válasz élménye testi kódokban létezik az anyaméhben”.⁹⁵ Az „igaz” emlékezetet itt az anya testének emlékezeteként jeleníti meg a képzelet: *A kísérteties* című tanulmányában Freud kijelentette: „Ha pedig az álmodozó személy álmában egy helyről vagy egy tájról azt gondolja: »Ez számomra már ismert, ott már voltam egyszer«, úgy értelmezéskor azt az anyai genitáléval vagy az anyaméhkel helyettesíthetjük.”⁹⁶ A méhközi kommunikáció élményére való emlékezés lehetősége annak a meggyőződésnek a legvégletesebb változata, hogy az emlékezet erősíti meg vagy hozza létre az identitást; a feministák törekvése azonban, hogy az anya teste számítson a teljesség és a düadikus egyesülés színhelyének, azzal a veszéllyel jár, hogy „olyan teremtési mítoszokon való infantilis csüggés pózait veszik fel, amelyek egyszerre idealizálják és kárhoztatják is az anyát”⁹⁷. Mint Jacobus rámutat: „a megosztottság vágyat nemz”, „a vágy pedig a közvetítés nélküli anya–lány-viszony visszamenőleges fikcióját nemzi, amely viszony jele a nosztalgia”. Gondolatmenete úgy folytatódik, hogy „sohasem volt korábbi idő, nem volt közvetítés nélküli viszony az alany számára (legyen bár hím- vagy nőnemű), illetve az ödipális definiálta azt visszamenőlegesen. Az anya már mindig is az ödipális által való megosztottságként strukturálódik: nem (illetve csak a pátosz auráját vállalva) számolhatunk erőszakos elkülönüléssel, mert kezdettől fogva be van vésve az elkülönülés.”⁹⁸ Jacobus itt a visszamenőlegesen érvényesítés vagy „utólagosság” fogalmát használja a preödipális egység nosztalgikus fikciójának kritikájában. „Olyan viszony fűz bennünket a múlthoz”, fogalmaz Stuart Hall, „amilyen a gyereket ... ,a törés után’ ... már mindig is fűzi az anyjához”⁹⁹.

A preödipálissal való képzeletbeli azonosuláson alapuló nosztalgia csapdájából kiutat jelent az emlékezetnek az interszubbektivitás – az önmaga és a másik kölcsönös elismerésének fogalmaiban megalkotott – modellje

95 Brennan, T.: *The interpretation of the flesh. Freud and femininity*. London ; New York: Routledge, 1992, 171 sk.

96 S. Freud: „A kísérteties”. In: Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.): *Pszichonálízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Filum, 1992, 65–82, ford. Bókay Antal és Erős Ferenc (76 sk.).

97 Helene Moglen: „Redeeming History. Toni Morrison’s *Beloved*.” *Cultural Critique* 24 (1993) 17–40: 28.

98 Jacobus, 1987, 135.

99 Hall, Stuart: „Cultural Identity and Diaspora”. In: Jonathan Rutherford (szerk.): *Identity. Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart, 2003, 222–37, 226.

mellett érvelni. Jessica Benjamin szerint¹⁰⁰ a kezdetektől fogva ez jellemzi az anya–gyerek-viszonyt. Casey azt a sejtést fogalmazza meg, hogy „az emlékek a kezdetektől fogva a másik, elsősorban a gondviselő szülő *képére* formálódnak ki, ugyanakkor a másikra *tekintettel* is, s nem egyszerűen a betű szerinti értelemben véve. Az emlékek kiformálása a másik észben tartásán múlik”.¹⁰¹ Noha mindketten a szülő/szeretett tárgy el-sőségét hangsúlyozzák, valójában az elkülönülés és a kölcsönösség kezelésének folyamatát írják le. Benjamin elméleti és gyakorlati szempontból is érvel a „kötődés anyja” és a „szétválasztás apja” szembeállítás ellen, azt sugallva, hogy az anya–gyerek-viszony éppenséggel az a viszony, amelyben megtanuljuk kezelni a kötődést és az elkülönülést, elismerni a másikat *mint* másikat. Maga az „identitás” szó sugallja az identifikáció, magunknak a másikhoz *mint mintához* igazítása és az önmaga *mint* valami elkülönült, egyénin, a másiktól különböző megalkotása között feszülő dialektikát. Ha az Ödipusz-komplexust valamiféle utazásként képzeljük el, akkor Laura Mulvey szerint a jelenség által felvetett kétségek és ellentmondások „úgy oldhatók fel tartósan, hogy az időbeli folyamatot valamiféle térbeli, az anya/apa körül strukturálódó szembeállításhoz hasítjuk (e mitikus sűrítésben az anya a múlt, az apa a jövő, amely elfojtja a kettő között lehetséges dialektikus viszonyt)”¹⁰². *A kedvesben* Morrison teljesen kibontja a preödipális képzeletbeli óceáni egységbe való visszatérés vágyát, s végül felmutatja, hogy milyen veszélyt tartogat: a kölcsönös azonosulás folyamatában Sethe és a Kedves egybeolvasztják külön-külön identitásukat, annyira, hogy Sethe csaknem megsemmisül. Apja – aki nincs jelen – emlékének köszönhetően lesz képes Denver átlépni a család (fájdalmas és kellemes) emlékeinek tárolójaként működő ház küszöbét, és segítséget és kapcsolatot keresni a külvilágban. *A Kedves* ily módon az elbeszélés helyreállító funkcióját hozza működésbe az elveszett anya–gyermek-kapcsolatnak és a Middle Passage ‚elfeledett’ története traumájának újraélesztésében és felelevenítésében; végül pedig felismeri, hogy az „újraemlékezés” nem lehet betű szerinti ismétlés, hiszen az a múlt csapdájába ejt bennünket, hanem olyan „újrafordításnak” kell lennie, amely megengedi az előrehaladást és a múlt múltként való felismerését. E felismeréseket testesíti meg a következő fejezetben tárgyalt két ön-életrajzi szöveg – Carolyn Steedman: *Landscape for a Good Woman* és Ronald Fraser: *In Search of a Past* – elbeszélésstruktúrája és ideiglenessége. E szövegek a szülők és a gyermekek közti komplex azonosulási folyamatokat is tárgyalják, s az önmaga pedig a múlt

100 Benjamin, J.: *The bonds of love. Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. New York: Pantheon Books, 1988.

101 Casey, 1987, 244.

102 Mulvey, 1987, 9.

revideálásának és reinterpretálásának folyamatában rekonstruálódik.

Ábrahám Zoltán fordítása

Forrás:

Nicola King: „Memory in Theory. Introduction”. In: Uó: *Memory, Narrative, Identity. Remembering the Self*. Edinburgh: Edinburgh UP, 2000, 11–32.

Beck Ignác (1828–1902 után) tím

Ismeretlen